

ביאורים

קיימת טענה כללית בקרב חלק מן המאמינים עמה מבקש הרמב"ם להתמודד לקראת סיום הקדמתו. הטענה היא שישנם פסוקים בתורה המעידים על כך שציבור מסוים יחטא. למשל, על המצרים נאמר שישעבדו את עם ישראל ארבע מאות שנה. כיצד אם כן מעניש ה' את המצרים על דבר אותו הוכרחו מראש לבצע בדבר ה' כדי לפתור את הקושיה הזו פונה הרמב"ם לחלוקה בין כלל לפרט. נניח למשל שה' מיידע אותנו מראש על כך שהדור העתיד להיוולד יכלול בתוכו אנשים כופרים ועבריינים ולעומת זאת - צדיקים וחסידים. זוהי בוודאי אמירה נכונה. אלא שמוכן שאין באמירה זו קביעה מי מבני האדם העתידים להיוולד ישתייך לכלל סוג. כלומר, הקביעה הכללית לגבי טיב הרכב האוכלוסייה האנושית מותרת עדיין ביד הפרטים את ההחלטה והבחירה לאיזו חברה להשתייך. על כך אין כפייה. כך גם נכונים הדברים לגבי המצרים. אמנם נגזרה הגזירה שהמצרים ישעבדו את ישראל, אך לא נקבע מי מבין המצרים ישעבד. דבר זה ניתן לבחירה בידי כל פרט ופרט מבני העם המצרי. את אותו ההסבר מחיל הרמב"ם כלפי כל עונש שקיים בתורה. האם יעלה על הדעת שבגלל שעונשו של המחלל שבת הוא סקילה, ועונש זה מופיע בתורה, מתחייב מכך שמישהו מוכרח לחלל שבת?! ודאי שזוהי טענה מופרכת מעיקרה. האזהרה מעונש היא קביעה כללית שמניחה מראש שבכל חברה ישנם הסוטים מדרך הישר, אלא שההחלטה וכוח הבחירה נמצאים תמיד בידיו.

הרחבות

• מדוע נענשו המצרים?

הלא תראה שפכר גזר על המצרים שיעשקו את זרע אברהם, ומדוע ענשם. יש מספר הסברים בראשונים לענישת המצרים:

א. הרמב"ם תירץ שהגזירה הייתה על הכלל אבל לכל יחיד בפני עצמו הייתה בחירה. אולם, הראשונים הקשו עליו: 1. הראב"ד הקשה שלא יתכן לומר שליחידים הייתה בחירה חופשית, שכן אם כל היחידים לא היו עושים את הגזירה, היא לא הייתה מתקיימת: "יאמר הבורא לזונים למה זנית, ואני לא הזכרתיך בשם כדי שתאמר שעליך גזרתי. יאמרו לו הזונים, ועל מי חלה גזרתך, על אותן שלא זנו, הנה לא נתקיימה גזרתך" [ראב"ד להלכות תשובה ו, ה]. 2. הרמב"ן הקשה, שהרי מי שקיים את גזירת ה', ראוי לשכר ולא לעונש: "שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך, וקדם זה ועשה גזרתו של הקדוש ברוך הוא, זכה בדבר מצוה" [רמב"ן לבראשית טו, יד]. המשך חכמה תירץ שהמצרים היו צריכים להכיר טובה ליוסף על כך שהצילם משנות הרעב והתעשרו בזכותו, ולא לשעבד את זרעו. לכן היה עליהם להשאיר את גזירת השעבוד שתבצע על ידי אומה אחרת [בראשית טו, יג].

ב. הרמב"ן ביאר, שהמצרים נענשו על כך שהכבידו את השעבוד יותר ממה שה' גזר: "וכן היה במצרים שהוסיפו להרע, כי השליכו בניהם ליאור, וימירו את חייהם וחשבו למחות את שמם" [רמב"ן שם]. הרמב"ן מביא פסוק לחיזוק שיטתו, בו רואים שהקב"ה קוצף על הגויים מסיבה זו: "וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים, אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה" [זכריה א, טו].

ג. הראב"ד ביאר, שהמצרים נענשו על חטאים שקדמו לשעבוד: "שאינן הבורא נפרע מאדם רע אלא ברע ממנו, ואחר שיפרע מזה יחזור ויפרע מן הרע ממנו ברשעו... והמצרים גם כן רשעים היו וראויים למכות ההם" [ראב"ד שם].

ד. האור החיים תירץ שהמצרים נענשו על כך שכוונתם הייתה לשעבד את עם ישראל על כך ששומרים את התורה: "כי האומות, טעם אשר יענונו, הוא לצד הבדלתנו מהם וקיום המצות אשר אנו מקיימים... ומענתה מה מקום לטענת שהם שלוחי אל הגזר, והלא אל גזר על אשר עברו ענף אחד מדבריו, והם מריעים על שאינם עוברים על כל התורה" [אור החיים לבראשית טו, יד].

שאלות לדיון

למה עם ישראל נולד בצורה לא טבעית, בגלות ולא בארצו, מתוך סבל וייסורים?
מהי מידת הבחירה לאדם 'חילונית' בדורנו לחזור בתשובה?

והנה נשאר לנו דבר לבאר בזה הענין. והוא, שבאו קצת מקראות, ידמו בהם בני אדם שה' יגזר בפריו, ושהוא יכריח עליו, וזה שקר. ולפיכך נבארם, כי הרבה נשאו ונתנו בהם בני אדם. מזה, אמרו לאברהם: "ועבדום וענו אותם" וכו' (בראשית טו, יג). אמרו: הלא תראה שפכר גזר על המצרים שיעשקו את זרע אברהם, ומדוע ענשם, והם מכרחים, אין מנוס להם מלשעבדם כמו שגזר? ותשובת זה, שזה כאלו אמר יתעלה, כי העתידים להולד - יהיה מהם ממנה ונשמע, וצדיק ורשע. וזה אמת, ולא בזה המאמר יחייב פלוני הרשע להיות רשע בהכרח, ולא פלוני הצדיק להיות צדיק בהכרח. אלא כל מי שהיה מהם רשע - בבחירתו היה, ואלו רצה להיות צדיק - אכן היה, ואין מונע לו. לפי שההודעה לא היתה על איש איש, עד שיאמר: כבר נגזר עלי, אלא באה על הכלל, ונשאר כל איש בבחירתו על עקר הטבע. וכן כל איש ואיש מן המצרים אשר עשקום ועשו להם עול, אלו רצה שלא לעשקם - היתה לו הבחירה בזה, לפי שהוא לא גזר על איש שיעשק.

וזאת התשובה בעצמה היא התשובה על אמרו: "הנה שכב עם אבתיך וקם העם הזה וזנה אחרי אלהי נכר הארץ" (דברים לא, טז). שאין הפרש בין זה ובין אמרו: מי שיעבד עבודה זרה - נעשה בו פך ופך, לפי שאם לא יהיה שם לעולם מי שיעבר - יהיה האיום לבטלה, ויהיו הקללות כולן לבטלה, וכן הענשים אשר בתורה, ולא בגלל מציאות דין הסקילה בתורה, נאמר שזה אשר חלל השבת - מכרח על חלולו, ולא בגלל הקללות יחייב שנאמר, שאותם שעבדו עבודה זרה וכלו בהם הקללות ההן - נגזר עליהם בעבודתה. אלא בבחירתו עבד כל מי שעבד, וכל עליו הענש, "גם המה בחרו בדרךיהם וכו' גם אני" וכו' (ישעיה טו, ג-ד).

הענשת המצריים
על שיעבוד בני
ישראל

ביאור הפסוק:
"וקם העם הזה
וזנה"